

4/96

Pedagogisk Profil

Danning

Aristoteles og det dannede mennesket

Av Mattias Øhra

I det Greske samfunn foregår det en overgang, ca. 7. til 5. århundre før Kristus, fra et tradisjonelt bondesamfunn til et bysamfunn. Innenfor den vestlige kulturhistorie skapes det et nytt fundamentalt skille i forståelsen av menneskets forhold til seg selv og verden. I kjølvannet av den nye "Polis"-kulturen (bysamfunn) "oppdages" eller konstrueres jeget.

Jeget som dannelsesprosjekt
I det nye menneskebilde forstås individet som et ut fra et jeg-sentrum- virksomt vesen (Mollenhauer 1996). Et omfattende prosjekt ser dagens lys, selvvirksomheten som prosjekt er en av de mest særegne diskurser innenfor den europeiske kulturhistorie.

I litterære kilder fra de tidlige bondesamfunn (agrariske stammekulturer), finnes det ikke henvisninger til noen instans som kan organisere livsyttingene. I Homers språk finnes det ikke noe uttrykk for det som vi kaller "å bestemme seg". Det forekommer ikke noe skille mellom det å ville og det å handle, slik vi tenker oss et jeg som først persiperer, så vurderer mål, et jeg som vil noe bestemt og så overveier en handling (Ibid). I dikteren Archilochos (650 f.Kr) tekster, varsles derimot jegets fødsel.

"O mitt hjerte, fortlumet og lagt øde av håpløse bekymringer, ta deg sammen, møt dine motstandere med hevet panne, la de hatefulle gå imot deg, stå fast og støtt! Og når du seirer, ikke skryt til alle. Når du beseires, kast deg ned og klag hjemme. Det glade skal du glede deg over, og i ulykke skal du ikke rakke for mye ned på deg selv. Forstå rytmen som hever og senker menneskene" (Ibid).

Teksten bærer bud om et jeg som er istand til å distansere seg fra andre, fra konvensjonene, som kan abstrahere seg fra det konkrete, med andre ord en individualiseringsprosess (Ibid).

I den grad vi kan snakke om danningens historie er det rimelig at den institusjonaliseres gjennom framveksten og interessen for å forme jeget. Pedagogikkens historie er mer enn noe annet historien om rettferdiggjørelse av programmer, som skal designe barn til å bli modne og ansvarlige borgere. Borgere som gjennom sin dannelse skal sikre de bestående verdier og ordninger. Vi skal derfor holde oss i antikkens Athen, hvor de institusjonaliserte ordninger ble et sterkt ideal for senere europeisk danningshistorie.

Oppdragelsen som sikkerhet for det bestående

Det som oftest blir trukket frem som antikkens barnesyn er Aristoteles utlegning om barnets bestemmelse. "Barnets endemål er å bli voksen. Før dette eksisterer det kun som en mulighet, en potensialitet" Interessen for barn og oppdragelse var målrettet. Veien og midlene, med andre ord hele dannelsesprosessen betegnet man som *paideia*(1), mens det endelige målet *aretè* var betegnelsen på den egentlige dyktighet, dugelighet eller dyd. Deler av oppdragelsesgjerningen ble delegert ned til *paidagōgos* som var et medlem av husholdet som tilrettela forholdet mellom hjemmet og skolen. *Paidagōgos* var patriarkens, *Kyrios* (husets herre) agent, som ivaretok dennes interesser. Med andre ord en forlengelse av *Kyrios'* autoritet som skulle følge gutten helt inn i klasserommet. De ansvarlige myndigheter *paidomene* (f.eks eldre lærde menn med stor anseelse), har som oppgave, sier Aristoteles, å

sørge for at innholdet i oppdragelsen overvåkes og tilrettelegges til det beste for staten.

The officials known as Trainers of Children ought to pay attention to deciding what kind of stories and legends children of this age are to hear; for all that kind of thing should be preparation for their subsequent occupations. Hence their games ought to consist largely in imitating what they will later be doing in earnest..... In keeping an eye on the childrens way of life in general, the Trainers of Children should particularly see that as little time as possible is spent in the company of slaves, because children of this age and up to seven must unavoidably be brought up at home, when even as young as that they presumably pick up behaviour unworthy of a free man, either by eye or by ear....The legislator ought to banish utterly from the state, as he would any other evil, all unseemly talk; for the unseemly remark lightly dropped results in conduct of a like kind. Especially, therefore, must it be kept away from youth.....And since we exclude all unseemly talk, we must also forbid gazing at debased paintings or stories. Let it therefore be a duty of the rulers to see that there shall be nothing at all, statue or paintings, that is a representation of unseemly actions (Arist. "The Politics" VII xvii. 1992).

Oppdragelsen og ikke minst skolen har som vi skjønner som oppgave å utøve en streng sosial kontroll. Med henvisning til den sicilianske matematikeren og ingeniøren Archytas kommer Aristoteles' holdninger godt til syne. Archytas observerte at små barn ikke kan sitte stille. Han lagde derfor en rangle til barnet slik at det ikke skal knuse gjenstander i huset. Ranglen skal da oppholde og avlede barnet fra en

først og fremst en bekreftelse på standstillhørighet, en slags dyrkelse av en aristokratisk adelsstolthet. Med Sokrates, Platon og Aristoteles får begrepet *aretè* et revidert innhold, gjennom en vektlegging på allmenmenneskelige normer og mindre av standsbegreper og standsmoral. Selv om naturfilosofene og senere sofistene og demokratiet skulle rette sterk kritikk mot denne versjonen av *aretè*, levde det videre som et dannelsesideal, så lenge den klassiske kultur bestod. I første bok av "The Politics" introduserer Aristoteles sin analyse av samfunnsfelleskapet

uønsket atferd. Aristoteles overfører dette bildet og sier: "For older children education is their rattle" (... "education keeps older children out of mischief, just like the rattles did when they were younger") (Ibid. VIII vi).

I den tidlige fase av gresk kultur var *aretè* først og fremst knyttet til offentlig ære og annerkjennelse fra omverdenen. Det fantes ikke noen individuell eller personlig samvittighet som kunne forvise den enkelte om hans egenverd. *Kydos*, som var mannens bevissthet om sitt indre verd, og *time*, omverdenens annerkjennelse, var uløslig knyttet til hverandre. Man levde i en ekstrem konkurransepreget kultur, hvor det å være best var ensbetydende med den høyeste form for anseelse. Den Homeriske helten *Glaukos* sier: "Da min far sendte meg til Troja, gav han meg ofte den formaning om alltid å kjempe for det høyeste mannmots pris og alltid være foran alle andre". Grunnlaget for den anseelse man ble tildelt var

(*koinonia*). Han argumenterer for at samfunnet er bygd opp av tre fundamentale relasjoner. Det var relasjonen mellom husets herre og slave, husets herre og hans kone, og husets herre og hans barn. Dette felleskapet kaltes for *oikia* eller *oikos*, som var det samme som husstand, husholdning eller familie.

Familien som den bærende institusjon

For Aristoteles var *oikia* "the grouping structured around the figure of a man who was a father, slave-owner and husband" (Ibid s. 195). Det var slik at familien som institusjon ikke var formet og avledet fra privatlivet, men snarere var en institusjonell del av byen Athen. Polis var ikke bygd opp av enkeltindivider samlet på ett sted som delte visse institusjoner og lover. Bystaten var en samling av hus. "Every state consists of households" (Arist. "The Politics" I iii). For Aristoteles er det viktig å fremheve viktigheten av familien som den bærende institusjon i

bystaten. Den skulle være bærebjelken i samfunnsfelleskapet, ikke som et skjulested for verden, via dyrkelse av lidenskap, men som en uunværlig sikkerhet for bystatens framtid.

The first point is that those incapable of existing without each other must be united as a pair. For example, the union of male and female is essential for reproduction; and this is not a matter of choice, but his due to the natural urge, which exists in the other animal too and in plants, to propagate their kind. Equally essential is the combination of the natural ruler and ruled, for the purpose of preservation... Thus it was out of the association formed by men with these two, women and slaves, that a household was first formed; and the poet Hesiod was right when he wrote "Get first a house, a wife and an ox to draw the plough" for the ox is the poor man's slave. (Arist. "The Politics" I ii. 1992).

Familien skulle være bindeleddet mellom individet på den ene siden og bystaten på den andre. Dens funksjoner var knyttet opp til den politiske makt og struktur. For Aristoteles er det viktig å sikre bystatens framgang. Dette skulle gjøres bl.a gjennom oppdragelsen av barna og de unge. Oppdragelsen blir det viktigste middel til å bevare den eksisterende forfatning.

But of all the sefeguards that we hear spoken of as helping to maintain constitutional stability, the most important, but today universally neglected, is education for the way of living that belongs to the constitution in each case. It is useless to have the most beneficial laws, fully agreed upon by all who are members of the constitution, if they are not going to be trained and have their habits formed in the spirit of the constitution (Arist. "The Politics" V ix 1992).

Uten en systematisering av

oppdragelsen og gjennom dette en vektlegging på skolen, kan ikke staten sikres. Videre skriver han: "Etter at barna er født, må vi anta at den måten det blir oppfostret på, har den største betydning for deres legemlige utvikling" Og fra barnet er 0 til 5 år "...bør ikke barna påtvinges noen form for undervisning eller pliktarbeid, for at det ikke skal hemme veksten, men det skal ha så meget mosjon at de ikke blir slappe og kraftløse. Denne mosjon må de få blant annet ved lek, men det gjelder her som i alt annet at leken må være slik som passer seg for frie menn og ikke for anstrengende, selv om det heller ikke må gå til den motsatte ytterlighet" (Ibid VII xvii. min oversettelse).

Den lunefulle kvinnen

Et av Aristoteles viktige prosjekter var å utvikle en lære om kvinner basert på "naturvitenskapelige" betraktninger. Han lar kvinner og menn ha naturbestemte karakterforskjeller.

"...For hunnene er mykere av karakter, raskere å temme, mer kjæle og mottakelig for dressur. Alle hunner er mindre modige enn hannene, bortsett fra hos bjørnen og panterne. Her ser det ut til at hunnen er den modigste. Men blant de andre artene er hunnene mykere, mer ondskapsfulle, mindre enkle, mer tankeløse og mer omhyggelige med å oppdra ungene. Hannene er på den annen side modigere, villere, enklere og mindre lumske.

...Kvinnen har mer medlidenhet og medfølelse enn mannen, og er mer tilbøyelig til å gråte mye, hun er også mer misunnelig og kranglete, har større behov for å rakke ned på folk og trang til å slå. Kvinnen er også mer deprimerert enn mannen, og mer motløs, mer uanstendig og tilbøyelig til å lyve. Hun er lettere å lure og har lengre hukommelse. Hun ligger mer våken og er mer tilbakeholden. Kvinnen er i det hele tatt mindre tilbøyelig enn mannen til å foreta seg noe, og hun trenger ikke så mye mat" (Arist. i Zoologien, i

Lassen 1992).

Å vokse opp i en gresk familie handlet først og fremst om å underlegge seg patriarken kyrios, familiens overhode. Kyrios hadde full råderett over guttene til de ble 18 år, og over jentene til de ble gift. Sønnene i huset ble oppdratt til å være fysisk sterke, intellektuelt skolerte og artikulerte. Hvordan døtrene i huset ble oppdratt er skildret av Xenofon i Oikonomikos ("Om å lede husholdning" begynnelsen av det 4. århundre f.Kr.). Hovedpersonen, Atheneren Iskomakos, har besøk av filosofen Sokrates som er interessert i hans arbeide med å legemliggjøre det Athenske menneskeideal. Han forteller at han selv tilbringer det meste av dagen utendørs, for: "Hva det huslige angår, så er min kone istand til å styre dette selv". "Ja, akkurat det ville jeg gjerne høre med deg om, Iskomakos" sa jeg (altså Sokrates), "om du har oppdratt din kone selv, eller om hun forstod seg på å styre og stelle med det som sømmer seg for henne da du overtok henne fra faren og moren". "Hva skulle vel hun forstå seg på da jeg overtok henne, Sokrates? Hun hadde ennå ikke fylt femten år da hun kom til meg, og før det levde hun nøye overvåket, så hun skulle se minst mulig, høre minst mulig og spørre minst mulig". Forskjellen på jente og gutteoppdragelse var altså kolossal. Mens gutten tidlig ble innført i samfunnslivets ideer, praksiser og ordninger, ble den lille jenta holdt innenfor husets fire vegger. Hun kunne lære seg å lese og skrive, men dette ble bare brukt til husbruk. Det viktige var at hun skulle formes og klargjøres til sin livsoppgave, og få barn og dermed sikre bystaten og slekten videre. Som kvinne i Athen var du en evig mindreårig og hadde derfor aldri mulighet for å bli myndig. De rettighetene som var, lå innenfor familiens patriarkalske system. Skulle hun bli enke uten å ha fått sønner, eller bli skilt, ble hun overført til sin far igjen. Faren ville

vanligvis da lete etter en ny mann til henne. Aristoteles' strenge skille mellom kjønnene var ikke noe alle greske tenkere og menn delte. I Oikonomikos lar Xenofon, helten, si til sin kone at "guden har gitt mannen og kvinnen forskjellig natur. Det den ene ikke evner, kan den andre og omvendt. På denne måten er kombinasjonen kvinne - mann en fullkommen enhet".

Den gyldne middelvei vs. de utopiske ideer

Som Platon, tror også Aristoteles at den ideelle statsforfatning skal være god i seg selv og i samsvar med naturen. Mennesket er et "politisk dyr" som gjennom naturen kan skape den beste fellesskapsform av alle; Staten. Derimot er de uenige i hvordan man skal komme frem til en slik idealstat. Aristoteles søker å sammenligne Athen med andre statsformer og styresett. Videre søker han å undersøke de enkelte delene f.eks husholdet, de forskjellige klasser som han mener er bærende institusjoner for staten.

Der hvor Aristoteles taler om den gyllende middelvei serverer Platon et mer ekstremt alternativ. I Staten forkaster Platon familieinstitusjonen og eiendomsretten, som for Aristoteles ble så viktig. Staten er et utopisk tankeeksperiment hvor alt i samfunnet er snudd opp ned. Statens interesser settes suverent over individets, slik at familien går til grunne. Privat eiendomsrett oppheves fordi den fører til stridigheter og er således til skade for staten. For kvinnene betyr dette at de ikke lenger er mennenes private eendom. Isteden skal alle menn ha alle kvinner felles, og barna skal ikke vite hvem som er deres foreldre, og foreldrene skal ikke vite hvem som er deres barn (Lassen 1992). Gjennom at de beste kvinnene skal ha samleie med de beste mennene, søker Platon å fremskaffe en suveren herskerklasse. Derfor skal også barna avles av de beste menn og kvinner, og skal umiddelbart tas fra moren ved fødsel

og overlates til pleiersker. Som om ikke det var nok skal disse barna holdes borte fra dårlige foreldres barn, som holdes bortgjemt et annet sted i byen. Dit skal også de beste barna overføres hvis de uheldigvis er født vanskapte (Ibid). Kvinnene får ikke bli kjent med sine egne barn. De må være villige til å amme barn av mødre som ikke har melk nok. Når de har ammet barnet skal de gå igjen, for de skal ikke ha noe strev med barna. Som Sokrates tilhørere sier: "Det er en ytterst bekvem formeringsmetode du mener vokternes kvinner skal bedrive" (Ibid, s 196).

Disiplin og kjærlighet

De kvaliteter man forventet av barn i Athen var respekt, lojalitet og lydighet. Først og fremst var det forventet en total lydighet fra barn til fedre. Innenfor dette strenge regimet var det allikevel rom for affeksjon og omsorg for barna. Mye tyder på at det var en vanlig oppfattelse at mødre hadde en mer følelsesmessig relasjon til barna enn hva som var gjeldende for fedre (dette går igjen nærmest som en klisjè i

lovtekster, avhandlinger om hushold, forvaltning, tragediene og i vitenskapelige forplantningsavhandlinger). Aristoteles diskuterer i "Den Nikomachiske etikk" kjærligheten (Philia) mellom foreldre og barn. Vi forventer, sier Aristoteles, at foreldrene er mer knyttet til sine barn, enn barna er knyttet til dem. Videre sier han at foreldrene kjenner sine barn bedre enn barna kjenner sine foreldre. Til slutt sier han at foreldrenes kjærlighet til barnet, som begynner allerede ved fødsel, er en kjærlighet av lenger varighet enn barnets kjærlighet til sine foreldre, da denne ikke starter før etter en tid da barnet har mulighet til å forstå og i det minste persipere verden. Ut fra de nevnte grunner konkluderer Aristoteles med at foreldre har større kjærlighet for sine barn, enn barn har til sine foreldre.

Antikkens dannelsesideal og Aristoteles' alvor omkring oppdragelsen gjenoptas i rennessansen og opplysningstiden. Med fremveksten av nasjonalstaten settes danningen igjen i sentrum på en måte som ville gjort Aristoteles grønn av misunnelse. Da skolebarna

i Ravensburg anno 1811 synger sin sang til ære for skolen og staten, er det ikke lenger noen tvil:

**Flid og lydighet er plikter
gode borgere ei svikter,
vi for plikten hardt vil streve:
Men slik etter plikt å leve,
preger skolen ene inn i
ungdomshjerte, sjel og sinn.
At til dyden vi oss vier,
og vår kunnskap ei fortier,
kan vi takke skolen for.
La oss juble høyt i kor:
Leve Kongen, ham vi ærer;
Leve staten som oss lærer!**

(1) Paideia sto opprinnelig for barneoppdragelse, men ble etterhvert brukt som en mer omfattende betegnelse for menneskeforming og menneskedannelse.

Litteratur:

Aristoteles: "The Politics" Penguin, 1992.
Lassen, I: Cappelens Kvinnehistorie, 1992
Mollenhauer, C: "Glemte Sammenhenger", Ad Notam 1996.